

„Korona neexistuje!“ Humor ako komunikačná stratégia v čase krízy

(“Corona does not exist!” Humour as a Communication Strategy in Times of Crisis)

VIKTÓRIA KÁLLAYOVÁ, HELENA TUŽINSKÁ

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2023.1.02> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. © 2023, Viktória Kállayová, Helena Tužinská. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Viktória Kállayová, *Katedra etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava; e-mail: viki.kallayova@gmail.com*
Helena Tužinská, *Katedra etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava; e-mail: helena.tuzinska@uniba.sk*

The study provides an ethnographic probe into the lives of the members of the PCR test team during the pandemic of COVID-19. The aim is to show the use of humour as a communication strategy in times of crisis from the perspective of symbolic anthropology and ethnography of communication, especially theories of danger and joke. The approach of state health institutions have often failed to meet the needs of society, affecting patients' access to information, the treatment of diseases or the identification of positive patients. Humour helped to prevent the conflicts, signalled forgiveness and influenced attitudes towards adherence to the rules. We focus on interpersonal and interactional aspects of communication, social identification of the respondents, as well as the influence of political culture. Coping strategies are followed through: (1) representations of dirt and the boundaries of the body, (2) the recontextualization of the statements and acts, (3) the boundaries of the joke in relation to feelings of safety, and (4) the subversive effect of humour and flirtation in a time of the disciplining of bodies. The study demonstrates how laughter bridges the gap resulting from the conflicting informational inputs. The recontextualisation of the teams' motto: *Corona does not exist!* is interpreted in its socio-pragmatic dimension.

Keywords: COVID-19 pandemic, danger, communication, humour, joke

How to cite: Kállayová, V., Tužinská, H. (2023). „Korona neexistuje!“ Humor ako komunikačná stratégia v čase krízy. *Slovenský národopis*, 71(1), 11–28.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2023.1.02>

Úvod

Táto štúdia je venovaná úlohe humoru v situáciách ohrozenia. Jednou z výrazných hrozieb za posledné desaťročia bola celosvetová pandémia koronavírusu vyhlásená Svetovou zdravotníckou organizáciou v marci 2020. Cieľom štúdie je priblížiť sociálno-pragmatický rozmer humornej komunikácie v čase krízy z perspektívy členov odberového tímu na PCR testy. V našich úvahách vychádzame predovšetkým z koncepcie Mary Douglas, ktorá tvrdí, že každá spoločnosť v priebehu dejín čelí ohrozeniam a reprezentuje ich rôznymi spôsobmi, v závislosti od kultúrneho kontextu. Pritom reprezentácie nebezpečenstva sa, podobne ako vírusové ochorenie, šíria v závislosti od podmienok hostiteľského prostredia.

Diskurz ohrozenia na Slovensku rezonoval v etnologickom a sociologickom výskume, zvlášť po roku 1989 (Bužeková, 2019: 12). V tejto štúdii nadväzujeme na výskumy počas pandémie (Dražkiewicz, Panczová, 2022; Jerotijević, 2021; Lutherová, Hlinčíková, Voľanská, 2020; Uhrin, 2021). Sociálne a humanitné vedy venovali pozornosť reakciám sociálnych skupín na zásadné zmeny v spôsobe ich prežitia, pričom hneď v začiatkoch sa etablovala aj antropológia pandémie (Higgins, Martin, Vesperi, 2020). Viaceré pandemické výskumy sa inšpirovali kultúrnou teóriou Mary Douglas, napríklad ako sa klasifikácie ohrozenia inštitucionalizujú a ritualizujú (Brown, 2020); ako súvisia predstavy o ohrození s nerovným prístupom k zdrojom a skupinovými vzťahovými vzorcami (Linsley, Linsley, 2022); či ako je nebezpečenstvo politizované (Bužeková, Dúbravčák, 2021). V článku budeme vychádzať najmä z tézy Douglas, že humor v situácii ohrozenia plní viacero dôležitých funkcií.

Jedným z prvých opatrení proti šíreniu koronavírusu bolo obmedzenie kontaktu s ľuďmi, až zákaz vychádzania, nosenie rúšok a používanie dezinfekcie. Nakoľko z dôvodu preťaženia zdravotníckeho systému hrozil jeho kolaps, štát zaviedol povinnosť testovania osôb, u ktorých sa vyskytli príznaky choroby spôsobenej vírusom, boli v kontakte s pozitívnymi osobami, prichádzali zo zahraničia, alebo mali absolvovať zákrok v nemocnici. Priorizácia poskytovania prvej a neraz poslednej pomoci kolabujúcim pacientom chorým na COVID-19 mala za následok oddialenie zdravotnej starostlivosti voči inak chorým ľuďom. Negatívny test alebo absolvované očkovanie boli podmienkou vstupu do niektorých spoločných priestorov. Výrazná reakcia na zásah do slobody pohybu a sociálneho kontaktu sa tak prejavila aj v správaní ľudí. Ľudia na nepredvídané a nekaždodenné situácie reagovali celou škálou emočných prejavov, vrátane vtípu.

Štúdia prináša etnografickú sondu do života členov odberového tímu na PCR testy. Prvá časť ponúka stručný výklad ideí vybraných teórií humoru, zvlášť funkcie vtípu počas kríz. V druhej časti opisujeme výskumné prostredie, kategorizácie respondentov a označovanie času. Nasledujúce časti predstavujú interpretáciu empirického materiálu z perspektívy symbolickej antropológie a etnografie komunikácie.

Funkcie humoru v situácii ohrozenia

Funkcie humoru v socio-kultúrnom kontexte si počas pandémie všimli viacerí autori. Sústredili sa napríklad na parodické echo vo virálnych mémoch (Dynel, 2021), na humor ako nástroj spojenia počas krízových intervencií (McBride, Ball, 2022; Sultana, 2020), či na humor ako kolektívnu odpoveď na ohrozenie (Sebba-Elran, 2021). Výskum humoru v súčasnej sociolingvistiky sa sústreďuje stále viac na interpersonálne a interakčné aspekty, ako aj na sociálno-pragmatický rozmer humornej komunikácie, ako napríklad v multimodálnej analýze mediálneho humoru (Dynel, Chovanec, 2021).

Vo všeobecnosti má humor funkcie (1) signalizácie nadradenosti, (2) úniku z protirečivých pocitov či vnemov alebo (3) uvoľnenia potom, ako nebezpečenstvo pomihlo. Ľudia humorom signalizujú, že nastáva zvrät, koniec nerovnováhy a strachu (Bergson, 2003; Knight, 2019; Oring, 2016). Podľa Douglas (1968) je hlavnou funkciou humoru zabezpečovať rovnováhu v spoločnosti a viesť jej členov k pružnosti a prispôbivosti. Ľudia bežne ironizujú to, čo sa im javí ako absurdné. Tak to bolo aj počas našich pozorovaní – humorom sa ľudia snažili vyrovnáť sa s nezhodami so systémom – nielen *ex post*, ale aj *ex ante*.

Pri interpretácii dát primárne vychádzame zo štúdie Mary Douglas (1968) o sociálnej kontrole poznania v súvislosti s vnímaním vtipu a jeho vplyvu na predstavy o nebezpečenstve. Nebezpečenstvo chápeme ako scenár (podľa Douglas a Wildavsky, 1983), v ktorom ľudia identifikovali ohrozenie, príčiny a vinníkov a hľadali pokus o nápravu. Vo všetkých troch oblastiach má humor funkciu karhať „zamrznutý“ postoj, rigidnú dôstojnosť, neúprimnosť, pompéznosť a hlúposť. Douglas tvrdí, že vtíp ruší kontrolu a udeľuje pauzu monitorovaciemu systému. Tento podvratný efekt na dominujúcu štruktúru ideí znamená, že ak sa podarí, mení rovnováhu síl. Vtip totiž poskytuje vzrušenie zo slobody od formy (Douglas, 1968: 363–365). Humor je tiež bytostne politický. Doslova záplava vtipov na sociálnych sieťach počas pandémie signalizovala, ako sa ľudia snažili preniesť ponad systémové zlyhania.

Pri analýze výrokov sme si okrem iného všimli, aké predstavy rizika sú pre danú sociálnu skupinu typické. Ak sa javí, že konkrétne sociálne skupiny nevnímajú určité formy rizika, môže to znamenať, že ich pozornosť je upriamená na iné druhy rizika (Douglas, Wildavsky, 1983: 18). Pre pochopenie produkcie a recepcie humoru vo vybranom prostredí približujeme aj jeho kontextuálne rámce: správy o závažnom priebehu choroby až úmrtí otvorili naprieč spoločnosťou predtým zriedka otvárané témy hraníc ľudskej slobody, sociálnych istôt, dostupnosti vzdelávania a umenia, dôstojnosti života a smrti. Pri tvorbe plánovania odberov štát nebral do úvahy potreby a možnosti sociálne či ekonomicky marginalizovaných skupín. Ľudia tak na správy o infekčnom respiračnom ochorení spôsobeným koronavírusom reagovali aj podľa toho, akým rizikám boli vystavení už pred pandemiou.

Výskumné prostredie, ľudia a čas

Veľkokapacitné odberové miesto *Kotol* vzniklo na začiatku druhej vlny v septembri 2020. Slúžilo ako štátne odberové miesto spravované súkromnou firmou pre tzv. indikovaných pacientov, ktorým test hradili zdravotné poisťovne. Išlo primárne o ľudí s príznakmi – o ľudí, ktorí boli v kontakte s pozitívnou osobou, pacientov s pozitívnym antigénovým testom, ktorí sa testovali na COVID-19 v rámci predoperačných vyšetrení, a o ľudí prichádzajúcich zo zahraničia.

Členovia odberového tímu, odberový tím, testovací tím, covid tím, kolegovia – takto sa vzájomne nazývali respondenti z odberového miesta *Kotol*. Ich náplňou brigádnickej práce bolo odoberanie vzoriek na PCR testy na ochorenie COVID-19. Odberový tím pozostával z *koordinátora, odoberača a admina*, pričom počet členov tímu sa menil podľa potrieb odberového miesta a počtu klientov. V septembri 2021 mal tím 69 členov, väčšinou vo veku 20 – 30 rokov, dve tretiny tvorili ženy, 31 členov študovalo medicínske odbory, zvyšok tvorili študenti z iných odborov a ľudia, ktorí prišli o prácu počas pandémie. Odberové miesto sa pre mnohých členov stalo *ubliňnou*, až druhou rodinou. V začiatkoch pandémie sa členovia tímu hlásili bez nároku na finančnú odmenu. Motivácie spočiatku boli rôzne – pomáhať v čase krízy, vymaň sa z nečinnosti a zákazu vychádzania. Dobrovoľníci neskôr mzdu dostávali, kvôli rizikivosti dvoj až troj-násobne vyššiu, ako pri bežných študentských brigádach.

Na vrchole pandémie počas štyroch hodín vyšetřil jeden tím približne 130 *pacientov*. Odberový tím pracoval denne v dvoch 4 hodinových zmenách s 1,5 hodinovou obedovou pauzou. Na zmenu bolo treba dostaviť sa 45 minút pred otvorením odberového miesta, prezliecť sa, v tuhej zime pridať vrstvy ponožiek, nohavíc a svetrov. Pred zmenou si vymenili informácie o novinkách v pravidlách pri práci, vládných opatreniach, politických kauzách spojených s koronavírusom, vymieňali si klebety z prostredia tímu a často diskutovali o medicínskych a študentských témach. Následne kontrolovali zásoby ochranných odevov a pomôcok a približne 10 minút pred začiatkom zmeny odchádzali na svoje pozície do unimobuniiek. Počas zmeny nebolo možné z časových a bezpečnostných dôvodov vyzliecť si ochranný odev, ani opustiť pracovný priestor. Po zmene sa členovia tímu navzájom vystriekali dezinfekciou a ochranné obleky, rukavice a respirátory vyhadzovali do košov určených pre nebezpečný odpad.

Zásadné faktory, ktoré ovplyvňovali prácu na odberovom mieste, boli čas na vykonanie odberu, chlad a miera súladu klientov so systémovými nastaveniami. V najintenzívnejších fázach pandémie bol priemerný čas na vyšetřenie pacienta menej než dve minúty a členovia tímu mali obmedzený čas na riešenie *komplikovaných pacientov*, inak sa tvorili dlhé rady čakajúcich. Odbery sa vykonávali z hygienických dôvodov v exteriéri vo všetkých ročných obdobiach, pričom jednotlivé pandemické vlny naberali na intenzite v zime. Klienti, ktorí prišli na odber pešo, boli chorí a mali príznaky, museli čakať v rade a sťažovali sa na chlad. Členovia tímu sa v takýchto prípadoch snažili v rade uprednostňovať matky s deťmi, starších ľudí a ľudí s výraznými príznakmi. S nástupom zimy sa zhoršovala pandemická situácia, zvyšoval sa nápor

pacientov a dĺžka čakania. Stres členov tímu pri práci v mraze zvyšoval aj pocit chladu z dezinfekcie rúk, vlhkosti v gumených čižmách a nepriepustných overaloch.

Nepriepustnosť ľudia zažívali aj v inštitucionálnom kontakte. Národné centrum zdravotníckych informácií (ďalej NCZI), Regionálny úrad verejného zdravotníctva (ďalej RÚVZ) a praktickí lekári fungovali výlučne online, alebo telefonicky, pričom mnohí na telefonáty neodpovedali, alebo mali telefóny obsadené. Odberové miesta boli ako jedny z mála inštitúcií „kamenné“ a pacienti sa opakovane sťažovali na mnohé nefunkčnosti systému. Členovia tímu však nemali ako zmeniť dostupnosť informácií, zachytávanie pozitívnych či liečbu chorých pacientov. Systémové nastavenia nezodpovedali potrebám ľudí. Frustráciu neraz sprevádzal (často čierny) humor.

Napriek uvedomovaniu si, že *každý pacient je v podstate iný, vždy sa vieš na niečom zasmiať* (Tereza), tím používal kolektívne označenia správania ľudí pre potrebu rýchlej orientácie. Odberový tím ako *normálnych* označoval pacientov, ktorí boli v súlade so systémom odberového miesta aj systémových nastavení. Komunikácia aj odber prebiehali bez komplikácií, s občasnými prejavmi vďačnosti. *Vystresovaní, zmätení* pacienti signalizovali stres, kopírovali správanie iných pacientov, vyžadovali trpezlivejšie vysvetľovanie. Patrili sem aj ľudia, ktorí sa báli o svoje zdravie, či svojich blízkych a potrebovali poradiť či podporiť. Ako *komplikovaných* označoval tím ľudí, s ktorými trvala registrácia pacienta a odber dlhšie alebo sa nedali uskutočniť vôbec. Komunikácia bola nepríjemná, miestami konfliktná, vyžadovali dlhší čas a neštandardné postupy práce. Systémové nastavenia, najmä v oblasti dostupnosti služieb a mobilnej komunikácie, neboli prispôbené všetkým skupinám ľudí v spoločnosti – hoci ich tím identifikoval, nemal ich ako zmeniť. *Stratení, mimo* nevedeli nájsť odberové miesto z dôvodu nejasného značenia odberového miesta. Mnohí neboli informovaní o opatreniach či o podmienkach testovania. *Zahraniční a Ukrajinci* spôsobovali zdržanie pri registrácii a odbere kvôli jazykovej bariére. Pacienti *bez registrácie* mali sťažený prístup k testovaniu a doplácali na vágne formulácie v prihlasovacom formulári. *Neprijemní* nespolupracovali pri odbere. Respondenti konštatovali, že ich počet stúpал s narastajúcou frustráciou z nefunkčných procesov vo verejnej správe a z politických káuz. Pre tím a okolie boli tiež ohrozením všetci, ktorí prichádzali na odberové miesto bez respirátora. Ľudí, ktorí počas odberu prejavovali zvýšenú mieru nedôvery a odkazovali na konšpiračné teórie, respondenti nazývali *hoaxeri*, a v niektorých prípadoch boli pacienti *agresívni*. Samostatnú kategóriu tvorili *deti a sprevádzajúce osoby detí*, pričom deti mali tendenciu reflektovať postoje osôb, ktoré ich sprevádzali.

Respondenti vo všeobecnosti používali časové označenia tak, ako figurovali vo verejnom priestore: 1. vlna (03/2020–06/2020), leto (07/2020–08/2020), 2. vlna (09/2020–05/2021), leto (06/2021–08/2021), 3. vlna (09/2021–02/2022), X-tá vlna (03/2022–05/2022). Viaceré témy však ľudia nezaraďovali do konkrétneho času, ani do vln, ktoré sa im *zlievali*. Respondenti uvádzali, že *stratili časovú orientáciu a prestali sa spoliehať na čas*. Subjektívne vnímanie tempa plynutia času sa líšilo v závislosti od konkrétnych sociálnych podmienok.

Autorka vo vyššie uvedených podmienkach pracovala od októbra 2020, etnografický výskum¹ realizovala až neskôr, od apríla 2021 do februára 2022. Denne viedla záznamy o živote 69-členného odberového tímu v interakciách so širokou škálou pacientov. Vyše roka trvajúce zúčastnené pozorovanie autorka kombinovala s hĺbkovým etnografickým interview s 20 členmi tímu. V ich ukázkach je zachovaná priama reč respondentov s ich fiktívnymi menami. Autorka kolegov o výskume informovala a na zverejnenie dát získala od nich súhlas. Zvláštny dôraz kládla na anonymizáciu osobných alebo inak citlivých informácií. Pred každým interview respondentov upovedomila, že kedykoľvek môžu požiadať o nezverejnenie ktorejkoľvek z informácií.

Postupovali sme tak v súlade s Etickým kódexom Národopisnej spoločnosti Slovenska, všetky dáta vrátane mien sú anonymizované. Reflexívne sme si uvedomovali potrebu zvýšenej ostražitosti voči skresleniam plynúcim z vlastnej pozície, voči vlastným reprezentáciám hrozieb, či fascinácii tragikomickými momentmi. Hoci výskum bol primárne zameraný na každodenný život odberového tímu, a doménová analýza obsiahla viacero oblastí, tento text približuje prierezovú tému humoru.

Z objemného množstva získaných dát predstavujeme časť pozorovaní z prvej ruky v čase krízy, ako aj z rozprávačského repertoáru tímu v *Kotli*. Sústredíme sa na funkcie humoru ako súčasť komunikačných stratégií členov tímu (Leščák, 2010), medzi sebou aj s *pacientmi* zo všetkých vyššie uvedených skupín, v nasledujúcich častiach: (1) špina a nos, (2) rekontextualizácia výroku: *korona neexistuje*, (3) hranice vtipu v súvislosti s pocitom bezpečia a (4) flirt v čase disciplinácie tiel.

Špina a nos

Predstavy o tom, čo je čisté, sa v čase koronakrízy menili. Väčšinový konsenzus bol pozorovateľný len v začiatkoch, keď sa ľudia koordinovali vo vzájomnej pomoci. Informačné zdroje sa pretekali v dokazovaní dôveryhodnosti možných príčin pandémie. Ľudia diskutovali, ktoré hranice nebezpečenstva budú dodržiavať, prekračovať či odmietať. V spoločnosti sa časom diverzifikovali rôzne klasifikačné poriadky. Zložitý vzťah ku covidu ako k „špine“ nemusel byť nevyhnutne odrazom strachu alebo úzkosti uniknúť chorobe, ale snahou o usporiadanie protichodných informačných vstupov tak, ako o filtrácii vnemov píše Douglas (2014: 73–75). V tomto procese nastávali zmeny zaužívaných vzorcov myslenia a sprevádzal ich odpor, šok aj smiech.

Nejestvuje totiž nič také ako absolútna špina. Nejestvuje priestor bez prítomnosti vírusov. Nečisté nie je podľa Douglas len „matter out of place“, ale aj „matter out of time“. Každá vec mala počas pandémie svoje „správne miesto“ a „svoj čas“ viac, ako

1 Výskum bol východiskom k napísaniu diplomovej práce V. Kállayovej: *Reprezentácie nebezpečenstva počas pandémie Covid-19: bežný deň odberového tímu*. Práca vznikla pod vedením H. Tužinskej na Katedre etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a bola obhájená v roku 2022.

inokedy. Kontaminované nemalo prísť do kontaktu s čistým a sankcie sprevádzali tých, ktorí neposkytli žiaduce informácie včas. Klasifikácie správneho a nesprávneho sú však vždy konštruktmi a nevyhnutne tvoria nejednoznačnosti (Douglas, 2014). Členovia tímu tiež opisovali, ako po čase anomálie radšej prehliadli, či im udelili výnimku, napríklad pri potrebe upokojiť hlad či zmierniť chlad. „Paradoxom pri hľadaní čistoty je skutočnosť, že ide o pokus vtessať skúsenosť do logických nerozporných kategórií. Skúsenosť sa však nedá ohýbať a tí, ktorí sa o to pokúšajú, sa dostávajú do rozporuplnej situácie“ (Douglas, 2014: 215–216, preklad autorky). Dalo by sa povedať, že rozporuplnosť a kontaktných zón bolo primného, pandémie pridlhá, väčšine ľudí „išla hore krkom“. V duchu disciplinácie tiel (Foucault, 2000), štát mal „strčený nos“ do každej oblasti života – symbolicky aj doslova.

Samotná scéna odberu mala rozmer neštandardného, a zároveň relatívne intímneho kontaktu. Väčšina ľudí sa musela vysporiadať so zanorením cca 10 cm dlhej tyčinky do nosných dierok. Dotyk v hĺbkinách akéhokoľvek telesného otvoru je v nejednej kultúre sprevádzaný rečovými aktmi, neraz komického charakteru (Hamar, 2022). Symbolika tela je súčasťou vnímania človeka a je umocnená individuálnou skúsenosťou. Nos, ústa a hrdlo sa v symbolike mnohých kultúr považujú za komikou ovenčené „horné protipóly“. Rozdiel je v tom, ako spoločnosti klasifikujú nežiaduci kontakt. V „spoločnostiach čistoty“ má znečistenie formu rituálneho znečistenia a tabu, kým v „spoločnostiach nebezpečenstva“ sa prejavuje napríklad v hygiene a hygienických návykoch (Douglas, 2014). V dátach nájdeme reprezentácie oboch klasifikácií.

Ak vychádzame z tvrdenia, že všetky okraje sú nebezpečné (Douglas, 2014: 170), vidíme, prečo sú aj telesné otvory vnímané ako symbol zraniteľnosti aj moci. Ľudia zažívali stratu kontroly nielen nad zásahom do ich tiel, či obmedzovaním slobody pohybu, ale neraz bytostného ohrozenia pre stratu blízkych, zamestnania a bývania. V tomto zmysle aj situácie, ktoré by za iných okolností stáli za smiech, boli skôr do plaču tým, ktorí ho nemali ako zdieľať. Sila útoku vtipu je totiž úplne vymedzená konsenzom, od ktorého závisí jeho rozpoznanie (Douglas, 1968: 372).

Čím bolo väčšie napätie z nežiaducich kontaktov určených systémom, o to bola väčšia potreba humoru (so zásadným zastúpením čierneho). Humorom si zvykli pomáhať ľudia na oboch stranách odberového okna a tak prekonať nevyspytateľné situácie. Smiechom sa vymedzovali aj voči sebe navzájom podľa toho, čo pokladali za vážne. Humor mal aj očistnú funkciu a rozpúšťal pravidlá. Pravidlá, ktoré pôsobili absurdne alebo dlhodobo nefungovali, ľudia komentovali ironicky. V zhode s ideami Douglas humor zabezpečoval rovnováhu a viedol k prispôsobivosti. Humor tak signalizoval, že všetky spoločenské vzorce sú meniteľné (Douglas, 1968: 368–372).

Hoci mnohé situácie neboli preklenuteľné vtipom, predsa humor sprevádzal všetky fázy testovania pacientov – v časovom strese, mraze aj v systémových ned/opatreniach, ktoré nezodpovedali potrebám rôznych skupín spoločnosti. Na komplikácie pri odbere odberový tím reagoval aj podľa meniaceho sa postoja pacientov ku koronavírusu ako k špine. Situačné zvraty budeme ilustrovať v, na prvý pohľad, príjemných oblastiach sociálneho kontaktu – spoločnej konzumácii, spievaní, tancovaní a zábave vôbec. Ich

humorné aspekty mali okrem iného za cieľ preklenúť nedorozumenia a pocit bezvý-
chodiskovosti.

Rekontextualizácie výrokov a aktov

Pragmatický rozmer humornej komunikácie sa prejavoval aj pri dodržiavaní rozpo-
ruplných pravidiel pri práci. Napríklad pozornosti vo forme občerstvenia v nehos-
tinnom počasí by členovia tímu mimo pandémie od pacientov prijali bez zdráhania
sa. *Vtedy korona neexistuje, keď ješ, smeje sa Johana.* Výroky pacientov, ktorí spo-
chybňovali pandémie, v kolektíve používali ako vtip. To malo za cieľ vyvinúť členov
tímu z porušenia rôznych pravidiel v rozporuplných situáciách. Smiech ostatní
potvrdili tento rozpor a ospravedlnili výnimku. Beáta sa smeje na tom, ako sa vyrovn-
ali s nemožnosťou vyhnúť sa nebezpečenstvu: *Rada hovorím, že korona neexistuje*
(smiech). *Korona však existuje podľa toho, ako mi to vyhovuje.*

Humor prispôsobuje pravidlá a pre členov komunity plní očistnú funkciu (Doug-
las, 1968: 372). Ak sa už pravidlá mali porušiť, tak odobrením všetkými prítomnými.
Keď nám niekto doniesol koláč a riešili sme, či ho môžeme zjesť. Môžeme? Pýtam sa ja.
Myslím, že môžeme, odpovedali ostatní. Zjedli sme ho. Potom sme už prestali riešiť, či
sa nakazíme. Brali sme to tak, že škoda jedla, spomína Petra. Podobne tím kolektívne
zrušil aj iné nejednoznačnosti, pri ktorých neexistovalo pravidlo správneho postu-
pu, napr. či je možné ísť počas práce na toaletu, špinavý do čistej zóny, či si obliecť
ďalšiu vrstvu oblečenia. Ustálené slovné spojenie *Korona neexistuje!* pritom slúžilo
ako „odklínadlo“ či formula smiechom ritualizovanej *očisty*. Paradoxom bolo, že ko-
láče od *vďačných* sa očistili slovami tých, ktorí koronu popierali. Vtip totiž spočíva
v rekontextualizácii – vo vybratí myšlienky z pôvodného kontextu a premiestnení do
nového kontextu.

V druhej vlne ľudia prejavovali stres zo samotného odberu, pretože nevedeli, čo
majú od PCR testu čakať. Členovia tímu sa snažili upokojiť pacientov a aj prostred-
níctvom vtipu postup vysvetliť:

*Pred pár dňami prišla pacientka s veľmi vážnou tvárou, tak sa jej pýtam, ste odka-
šlaná, vysmrkaná? A na to sa pýtam: Kedy ste naposledy cikali? Ona že: pred pár
hodinami. Ja že: to ste nemali. (smiech)*

*Ja nevtipkujem s každým. Ja vždy chcem signál. Uvedomujem si, či tam ten signál
je, alebo nie. Napríklad, keď človek príde a vidíš, že má dobrú náladu. Alebo začne
s nejakým vtipom. Vtedy vieš, že môžeš, že môžeš začať. Ale samozrejme, nemôžeš
s každým vtipkovať rovnako. To sa nerobí, do psej matere. (smiech) (Jonas)*

Odoberači si občas spestrili monotónnu prácu vymyslenou inštrukciou: *Popro-
sím vás vysmrkať sa a odkašať. Ďakujem, teraz sa môžete vyzliecť.* Pacientka si vo veľ-
kej zime začala vyzliekať kabát, no napokon ju kolegovia so smiechom zastavili. *Vy-
stresovaní* neboli len pacienti, ale aj členovia tímu, keď po stovkách zaregistrovaných

pacientov robili chyby a rozosmiali tak kolektív. *Ďakujem, poprosím vás o občiansky preukaz alebo zdravotnú kaiserku. Kaiserku?*, pýta sa pacient (ticho). *Pardon, kartičku*, opravuje sa Tamara a pridáva sa k smejúcim. V čase pauzy sa kolegovia delili o svoje prešlapy s členmi tímu, ktorí slúžili v ostatných unimobunkách a celý kolektív sa zabával.

Stres neraz súvisel aj so strachom z nevedomosti ako postupovať pri liečbe koronavírusu. V období vrcholiacej druhej vlny pandémie mnoho pacientov prichádzalo na odber s príznakmi – horúčkami, bolesťami svalov, hlavy, kašľom: *Vystrašení boli tí pacienti, čo im je, či to majú, či to nemajú. Vystrašení boli aj mladí, ktorí mali chorých príbuzných, báli sa, že ich ohrozia. Celý národ sa bál, celý svet sa bál.* (Denis)

Bolo bežné, že praktickí lekári nedvíhali pacientom telefóny alebo im s liečbou nevedeli poradiť. V takýchto prípadoch sa informácie o liečbe snažili pacientom poskytnúť medici z odberového tímu. Niektorí pacienti sa počas ochorenia izolovali od ostatných členov domácnosti, chorobu prežívali sami a členovia odberového tímu boli jediní ľudia, s ktorými boli po dlhej dobe izolácie v kontakte. Často sa chceli s členmi tímu porozprávať, na rozhovor však zriedka zostával čas, pretože rad pacientov narastal. Niektorí pacienti mali strach z hospitalizácie a zo smrti. Na odber prichádzali vydesení, zúfalí alebo smutní: *Ja sa veľmi bojím. Už mesiac som sám doma a pozitívny. Bojím sa, že... Ja by som strašne rád išiel na bicykel*, zdôveruje sa so slzami v očiach pán vo veku okolo 80 rokov, ktorý prežíval priebeh vírusu niekoľko týždňov v izolácii. *Nebojte sa, čoskoro budete zdravý a počas jari sa budete bicyklovať jedna radosť*, odpovedá koordinátorka starému pánovi, posieľa ho ďalej na odber a rýchlo si utiera slzy. Členovia tímu sa neraz snažili povzbudiť pacientov, ale aj seba navzájom v nadmernej záťaži. Jedným z účinných nástrojov vyrovnávania sa s mimoriadnym stresom, bola hudba.

Naladenie sa na jednu frekvenciu ľudí dostáva na spoločnú reprezentačnú rovinu podobne, ako je to s vtipom a hrou (Knight, 2000). Členovia tímu si spetrovali monotónnu prácu hudbou, spevom, miestami i tancom, ktoré na odberovom mieste ľudia nečakali. Z malého prenosného reproduktora každodenne znela ABBA, Queen, Marcela Laiferová a iné melódie známych zahraničných a slovenských kapiel. Ak rad na chvíľu zmizol, kolegovia si v tabletoch, určených na registráciu pacientov, nastavili texty piesní a nahlas spoločne spievali. Novoprichádzajúci pacienti sa prekvapene smiali, s úsmevom si natáčali tancujúcich členov tímu v bielych overaloch, niektorí tleskali a povzbudzovali ich, aby melodickú frázu dokončili. Pacienti sa usmievali, vtipkovali a lepšie znášali nepríjemnosť odberu.

V predvianočnom období koordinátori vyzývali meškajúcich pacientov, aby za meškanie na odber zaspievali pieseň, koledu. Pacienti sa prekvapene smejú, sklopia zrak, červenajú sa a odmietajú, ale koordinátori trvajú na piesni, akoby boli na pódiu a pred nimi by stáli deti. Niektorí sa nenechajú presvedčiť, časť pacientov sa však odhodlá zaspievať alebo zarecitovať. Spievajú dôchodcovia, deti i dospelí. Po piesni koordinátori nadšene tleskajú a smejú sa spolu s pacientmi.

Karnevalizačné prvky sa dali pozorovať aj počas kalendárnych sviatkov, ktoré sa nemohli sláviť ako obvykle. Na svätého Mikuláša členovia tímu vyzdobili biele ochran-

Obr. 1. Masky na sv. Mikuláša; zdroj: anonym

Obr. 2. Masky na sv. Mikuláša; zdroj: anonym

né obleky a vytvorili masky Mikulášov, čertov a snehuliakov, v ktorých slúžili v tento deň (obr. 1 a 2). Medička Barbora vysvetľuje, ako malé detaily ovplyvnili prístup pacientov:

Vieš spríjemniť ľuďom odber aj deň zážitkom, tým, že im napríklad pustíš hudbu. Nepichá im do nosa paličku strašidelný zamaskovaný človek, ale zrazu je z teba na jeden moment veľký snehuliak alebo Mikuláš. Trocha ako keby zľahčiť tú situáciu, obrátiť na veselšiu stranu. Aj im, aj nám. Nám to nezobralo nejak veľa vyrobiť mikulášsku čiapku. Osemsto ľudí malo príjemnejší deň, ak ho odoberal snehuliak, čert alebo Mikuláš. Veľmi sa mi tiež páčilo, ako si ľudia písali mená na oblek. (...) Inak je to celé také sterilné... (Barbora).

Ľudia v tíme mali potrebu zmysluplne využiť aj prípadné časové prestoje medzi odbermi – vytvorili vianočný stromček zo skúmaviek alebo škôlku z kobercovej pás-ky, aby deti aj dospelí mohli na odber priskákať (obr. 3 a 4). Humor opäť spočíval v prenose herných prvkov do prostredia odberového miesta. Rekontextualizácia však mala svoje medze v závislosti od toho, v akom kontexte sa diala – najmä z hľadiska sociálnej identifikácie, politickej kultúry a štátnych nariadení.

Hranice vtipu

Členovia tímu rozlišovali správanie pacientov v jednotlivých vlnách pandémie a popisovali, ako sa menilo s náladou v spoločnosti a komunikáciou politických predsta-

Obr. 3. Vianočný stromček zo skúmaviek;
zdroj: anonym

Obr. 4. Hra „škôlka“; zdroj: anonym

viteľov. Kým na začiatku pandémie boli pacienti milí a vďační, čo označujú respondenti ako normálne, v neskorších fázach pandémie boli ľudia viac *nepríjemní*, čo komplikovalo samotný odber a zvyšovalo pravdepodobnosť konfliktu s pacientom. *To, čo sa deje v politike, ovplyvňuje, ako sa ľudia správajú k nám. Každý si vytvoril svoj pohľad a všetci majú nervy na to, ako sa všetko stále mení*, popisovala situáciu Paula v apríli 2021.

Členovia tímu neraz komické situácie zdieľali medzi sebou a miestami sa javilo, akoby súťažili o najbizarnejšiu skúsenosť s pacientmi. V niektorých etapách pandémie mali samotní členovia tímu problém vyznať sa v tom, aké pravidlá platia a z nedostatkov v rozhodovacích aj komunikačných postupoch si mohli len „vystreliť“. Členovia tímu síce informovali vedenie firmy a príslušné inštitúcie o početných nedostatkoch, zmeny však trvali niekoľko mesiacov, a pri niektorých náprava ani nenastala.

Mnoho ľudí prichádzalo na odber frustrovaných nielen z pandémie, ale predovšetkým zo systémových nastavení, z ekonomickej situácie spôsobenej pandemiou a zo správania sa predstaviteľov vlády. *Boli tam ľudia, ktorí boli nepríjemní a miesto „Dobrý deň!“, bolo 350 nadávok na politikov* (Martina). Ľudia boli často frustrovaní politickými rozhodnutiami vtedajšieho premiéra Igora Matoviča. *To ten k... z Trnavy môže za všetko*, smeje sa odoberačka Johana na jednej z typických fráz. Martina spomína pána, ktorý kričal meno premiéra počas odberu: *áá, nechodte tak hlboko, sprostý Matovič*. Aj v obdobiach zvýšeného vyčerpania a mrzutosti členovia tímu reflektovali, ako humor zmiernoval napätie a pomáhal predísť konfliktu:

Prišla jedna pani, ktorá bola tiež nahnevaná na celý systém. Matovič hento a tamto. Robo jej spravil výter z nosa a ona: fuj, to je ako keby ste išli cez nos až do riti. On s takým kludom na ňu pozrel, že: lepšie než z riti do nosa. A zrazu sme sa začali smiať, prišlo odľahčenie a odchádzala vysmiata. Že, vieš tam otočiť situáciu. Hrozne veľa z nás pochopilo, že nemá zmysel ísť s nimi do konfliktu a lepšie je otočiť to na srandu. (...) V konečnom dôsledku je to ľahšie pre teba, ako keď sa tam s niekým hádaš (Barbora).

Pokus o vtip sa nie vždy stretol s porozumením. Spoločnú reprezentačnú rovinu nebolo možné dosiahnuť napríklad s ľuďmi, ktorí považovali za dôveryhodné zdroje informácií alternatívne médiá a spochybovali vedecké interpretácie. *Zo začiatku nám tliekali na balkónoch. A potom prišli lekári, ako doktor Bukovský, zobral si tých slušných pacientov a stali sa z nich hoaxeri (Denis). Hoaxeri alebo dezoláti podľa členov tímu pôvodne podporovali zdravotníkov, ale ich postoj sa časom zmenil. Hoaxeri pri odbere zvykli pripomínať tímu, že korona aj tak neexistuje, celé je to vymyslené, a sú v tom nanočipy. V každodennej konverzácii tímu boli práve tieto „refrény“ často rekontextualizované, až sa stali tradičnými formami irónie.*

Príčinou šírenia hoaxov bola podľa členov odberového tímu neschopnosť niektorých pacientov triediť informácie. *Podľa mňa to je spôsobené slovenskou mentalitou, vzdelaním. Prídeš do reálneho života, že áno v tých testoch sú čipy a ty tomu uveríš, lebo nevieš vydedukovať, že čo je pravda. To sa nevyrieši s pandémiou, očkovaním, ani očkovacou lotériou, tu je problém od začiatku (Martina).* Niektorí kolegovia sa s takýmito pacientmi snažili diskutovať. Neraz nemali respirátor, nespolupracovali, nadávali či kričali pri odbere. Členovia tímu časom prestali do týchto interakcií vstupovať.

Ludia sú často nervózni, aj v Kotli si niektorí myslia, že za všetko môžeme. Mal som pár potýčiek s ľuďmi, ktorí už došli nasratí. Akože ja som typ človeka, ktorý je vo veľkej miere slušný a chápaný, ale keď to pretečie cez nejakú hranicu, nebaví ma hádať sa s ľuďmi, ktorí spochybňujú základné fakty. Že všetko ovláda Soros a vo vakcínach sú čipy a neviem čo (René).

Humor môže byť moralizujúci a bytostne politický. Kľúčové je nielen to, aby obe strany rozlíšili rekontextualizáciu, ale aby prejavili aj názorovú zhodu a tak vtip prijali. Podľa Batesona je smiech znakom náhleho dosiahnutia spojenia, súhlasu v situácii, keď je prezentovaný paradox. Vtip je momentom prekvapenia, diskrepancie medzi tým, čo skupina považuje za správne a čo ostalo medzi riadkami. Smiech premostuje medzeru nesúladu (Bateson, 1953). V tomto duchu sa opakovali situácie, keď sa členovia tímu smiali na vtipoch pacientov, hoci s nimi nesúhlasili, s cieľom predísť konfliktu. Hranice vtipu sú však podľa Mead určené pocitom bezpečia. Humor je hrová výmena identifikácií, ktoré sú bezpečné (Mead v Bateson, 1953). Ak ich ľudia reprezentujú ako nebezpečné, už im nie sú smiešne.

Disciplinácia, antirituál a flirt

Vtip je podľa Douglas v určitom zmysle opakom rituálu. Kým rituály podporujú štruktúru, humor funguje ako antirituál – deštrukturalizuje, rozpúšťa pravidlá i hierarchiu. Obrad nastavuje poriadok, vtip dezorganizuje. Úlohou obradu je poukázať na to, že určité vzorce spoločenského života sú nemenné, kým úlohou vtipu je poukázať, že sa týmto vzorcom dá (dočasne) uniknúť (Douglas, 1968: 369–371).

Jeden zo spôsobov, ako predísť nepríjemnostiam, bolo začať komunikáciu s humorom: *Ako sa dnes máte? Ále, kto nám tu prichádza?* Tento typ otázok pacienti nečakali a často reagovali zaskočene, mlčaním, a predsa s úsmevom. *Pane, ukážte nám ešte občiansky, nech si vás pozrieme bez respirátora*, vyzýva staršieho pacienta s úsmevom koordinátorka Mária a s kolegyňou sa pozerajú na občiansky preukaz, overujú totožnosť pacienta a zároveň si prezerajú fotografiu. Pán sa červená a zahanbene hovorí, že tá fotka je strašná. *Ukážete? Pán Peter, veď vy ste fešák! Vraciam vám kartičku, toto je pre našich kolegov, odber je za bráničkou vpravo, majte pekný deň*, s úsmevom sa lúčia koordinátorky a vyše 60-ročný pán s veselým pozdravom odchádza na odber. Podobne kolega Jonas vítal stašiu pani na odbere: *Dobrý deň, pani Sonička, ako sa máte? Môžete sa vysmrkať, odkašľať si bokom a ukázať sa nám bez respirátora... Ďakujeme, no vidíte, tu kolegovi sa pácite*, pacientka klopi zrak a usmieva sa v rozpakoch. *Najprv pôjdeme do úst a potom do nosa* vysvetľuje a v priebehu pár sekúnd vykonáva pacientke odber. *Ďakujeme, že ste prišli, dojdite aj nabudúce*, lúči sa Jonas a pani s úsmevom nastupuje do auta.

Flirt bol často spojený s oslovením pacientov krstným menom, očným kontaktom a úsmevom, ktorý však naznačovali len oči, pretože všetci na odberovom mieste mali nasadené rúško alebo respirátor. Situačná hra nikdy nevedla k ďalšej komunikácii, ale vytvárala neformálnu atmosféru na odberovom mieste. Flirt, ako podtón komunikácie, bol pozorovateľný aj na tímovom komunikačnom kanáli – čete na sociálnej sieti, v ktorom kolegovia zdieľali zážitky, fotografie a videá zo zmien, vtipy o pandémie a koronavíruse, ale aj praktické informácie týkajúce sa práce. Čím absurdnejší bol obrázok s príbehom, tým pevnejšou súčasťou kolektívneho repertoáru sa stal ako napríklad: pacient hľadajúci nanočipy na odberovej paličke lupou alebo „nevidiaci“ členovia tímu so zaroseným ochranným štítom (obr. 5 a 7).

Kolektívny repertoár však netvorili iba zážitky s pacientmi. Na konci poobednej zmeny, pri oslobodzovaní sa z nekomfortu ochranného obleku, v sprievode hudby a tanca niektorí kolegovia napodobňovali „striptízové“ a zvodné pohyby, hoci ostali v mnohých vrstvách vlastného odevu. Rómska či iná tanečná hudba podčiarkovala absurdnosť miesta a chvíle. Tanec pomáhal prekonať neobratnosť pri vyzliekaní a bol oslavou konca zmeny a návratu k svojej dočasne skrytej identite.

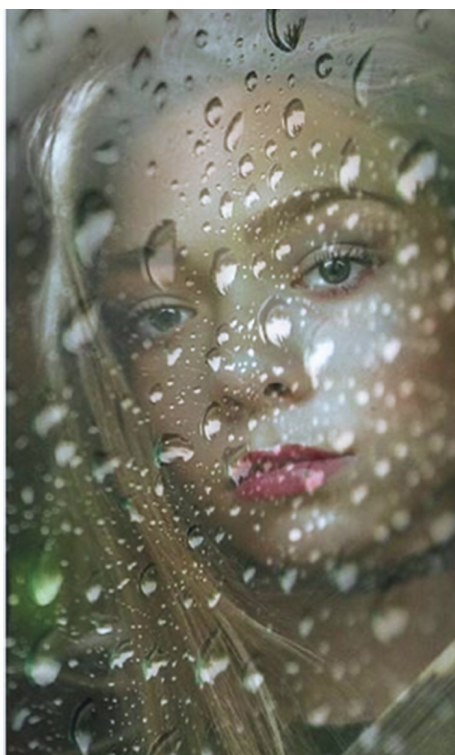
Veľká časť členov odberového tímu dodržiavala izoláciu od vlastných príbuzných. Kolegovia sa stretávali bez respirátorov pri obedoch, takže bolo pre mnohých ospravedlniteľné, že sa stretli aj po zmene. Nepísané pravidlo testovania sa pred stretnutím malo minimalizovať sociálne akceptované riziko. V tom čase bolo bežné utužovanie vzťahov nedostupné a tak večierky tímu boli ich alternatívou podobne, ako ukázali

Obr. 5. Pacient pred odberom; zdroj: anonym

Obr. 6. Víťaz s ručne zdobeným pohárom a výhrou –
pozlátenou zlatou paličkou; zdroj: anonym

Obr. 6. Kompilácia kolegyne so štítom; zdroj: anonym

iné štúdie o socializácii mládeže počas pandémie (Te Brinke, van der Cruisen, Green, Crone, 2022). Kolegovia rozvíjali témy dňa a napríklad vymysleli súťaž o najoriginálnejší vlastný hrnček, ktorej víťaz získal pozlátenú odberovú paličku (obr. 6). Súčasťou večierkov bol flirt, tanec, niekoľko novovzniknutých párov a zábava do rána.

Najväčší lockdown, my na... pod kamerami. (...) nejlepší vianočný večierok. Odišla kontrola. Potom, pol hodina sek, strih a totálna divočina. Tam sa jeden kolega bozkáva s druhým. (...) A ja som si dovtedy myslela, že to je vec, ktorá je len vo filmoch, prefackala ma realita. Bože, my sme mali také šťastie, že nikto nebol pozitívny. To bolo že, mladí ľudia, čo sedeli pol roka zavretí doma (Jana).

Spomienky na večierky boli pravidelným predmetom zábavných historiek. Kolegovia reflektovali, ako otvorene medzi sebou diskutovali aj o osobných či vzťahových problémoch. V rámci „času mimo času“ odberové miesto pre viacerých predstavovalo možnosť úniku z izolácie, život podľa alternatívnych pravidiel a tvorbu sociálnych väzieb vôbec. Flirt bol tak očakávaným sprievodným javom života v liminálnom čase aj mieste. V čase extrémneho tlaku na dodržiavanie pravidiel mal vtip životodarnú funkciu. Napokon, nik nevystihol paralely medzi pandemiou a morovými epidémiami z minulosti výstižnejšie, ako Michel Foucault:

Okolo moru vznikla celá literárna fikcia sviatku: neplatia zákony a zákazy, frenetický čas, telá sa bez zábran miešajú, indivíduá odhadzujú masky, vzdávajú sa svojho statusu a všeobecne uznávanej identity, čím odhaľujú úplne inú pravdu. Opačkom toho je však politický sen o more: nie kolektívny sviatok, ale striktné rozdelenia; nie prekračovanie zákonov, ale prenikanie reglementácie až do najmenších podrobností existencie prostredníctvom dokonalej hierarchie, ktorá zabezpečuje kapilárne fungovanie moci; nie masky, ktoré si človek nasadzuje a odkladá, ale označenie každého jeho „pravým“ menom, „pravým“ miestom, „pravým“ telom a „pravou“ chorobou. (Foucault, 2000: 198).

Disciplínu tiel sprevádzala nielen na večierkoch aj jej odvrátená tvár – odhodenie „pravého“, v podobe sveta naruby.

Záver

Cieľom štúdie bolo priblížiť sociálno-pragmatický rozmer humornej komunikácie v čase krízy z perspektívy členov odberového tímu PCR testov v priebehu roka 2021. Etnografická sonda do každodenného života tímu približuje kontextuálne rámce situácií, v ktorých sa ľudia snažili vysporiadať sa so systémovými nedostatkami humorom. Antropologické teórie a etnografický výskum sa ukazujú ako účinné nástroje analýzy medicínskeho prostredia, hĺbkové pochopenie potrieb rôznych skupín obyvateľstva, ako aj pre nastavenie služieb v zdravotníctve a krízovom manažmente.

Rozporuplnosti sú nevyhnutným sprievodným znakom všetkých klasifikačných systémov. Štúdia opisuje, ako sa presvedčenia o tom, čo je čisté, počas pandémie menili, aj ako rôzne na ne ľudia odpovedali. Ľudia humorom uvoľňovali napätie a pravidlá, použili ho ako pomôcku v rituálnej očiste, odstraňovali ním nejednoznačnosti, či odvádzali pozornosť od nepríjemného zážitku. Členovia tímu prostredníctvom humoru žiadali o odpustenie a očakávali potvrdenie prímeria smiechom. Humor pomáhal obnovovať funkčnosť väzieb v rámci vlastnej skupiny, aj v komunikácii s pacientmi. Kolegovia znevšedňovali všednosť a uvoľňovali úzkosť v čase zvýšenej disciplinácie tel symbolickými aktivitami, hudbou, tancom, spevom či flirtom prostredníctvom situačného vtipu aj čierneho humoru nielen voči pacientom, ale aj medzi sebou navzájom.

Štúdia ukazuje hranice rekontextualizácie výroku *Korona neexistuje!* – ako sa menili jeho významy v závislosti od zdieľaných foriem bezpečia, sociálnej identifikácie aj politickej kultúry. Smiechom ľudia indikovali na oboch stranách odberového okienka spoločné vedomie humoru. Ním sa opakovane vzdávali kontroly nad situáciou, hoci dočasne. Komunikačná stratégia v čase krízy bola hrou s odkazmi medzi riadkami, ktorou ľudia oživovali alternatívu nádeje konca pandémie.

Grantová podpora:

Článok bol spolufinancovaný zo zdrojov grantového projektu VEGA 1/0203/23 *Morálne hodnotenia národných, etnických a náboženských skupín v situácii ohrozenia*.

LITERATÚRA

- Bateson, G. (1953). The Position of Humor in Human Communication. In: H. von Foerster, M. Mead, H. L. Teuber (Eds.), *Cybernetics: Circular Causal and Feedback Mechanisms in Biological and Social Systems. Transactions of the Ninth Conference, March 20–21, 1952* (s. 1–47). Conference on Cybernetics. Josiah Macy, Jr. Foundation.
- Bergson, H. (2003). *Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic*. Gutenberg ebook <https://www.gutenberg.org/ebooks/4352>
- Brown, P. (2020). Studying COVID-19 in light of critical approaches to risk and uncertainty: research pathways, conceptual tools, and some magic from Mary Douglas. *Health, Risk & Society*, 22(1), 1–14. <https://doi.org/10.1080/13698575.2020.1745508>
- Bužeková, T., Dubravčák J. (2021). Politizácia nebezpečenstva koronavírusu: riziko a morálka. Postoje voči vládnym opatreniam a názorom odborníkov počas prvej vlny pandémie na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 28(1), 21–50.
- Bužeková, T. (2019). Ohrozenie, riziko a nebezpečenstvo: teoretické pojmy a empirický výskum na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 26(1), 5–18.
- Douglas, M. (1968). The Social Control of Cognition: Some Factors in Joke Perception. *Man*, 3(3), 361–376.
- Douglas, M., Wildavsky, A. B. (1983). *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers*. University of California Press.
- Douglas, M. (2014). *Čistota a nebezpečí: Analýza konceptu znečistení a tabu*. Praha: Malvern.

- Drażkiewicz, E., Panczová, Z. (2022). Conspiracy Theories, Rumours and Gossip at the Time of Crisis: COVID-19 Emergency in Eastern Europe and Africa. *Slovenský národopis*, 70(3), 320–327. <https://doi.org/10.31577/SN.2022.3.27>
- Dynel, M., (2021). COVID-19 memes going viral: On the multiple multimodal voices behind face masks. *Discourse & Society*, 32(2), 175–195. [online] (navštívené 18. 12. 2022), prístupné na: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0957926520970385>
- Dynel, M., Chovanec, J. (2021). Creating and Sharing Public Humour across Traditional and New Media. *Journal of Pragmatics*, 177(5), 151–156. [online] (navštívené 18. 12. 2022), prístupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378216621000837?via%3Dihub>
- Ellis, B. (2003). Making a Big Apple Crumble: The Role of Humor in Constructing a Global Response to Disaster. In: P. Narváez (Ed.), *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture* (s. 35–80). University Press of Colorado. <https://doi.org/10.2307/j.ctt46nsgh.6>
- Foucault, M. (2000). *Dozerať a trestať*. Bratislava: Kalligram.
- Hamar, J. (2022). Groteskná koncepcia tela v ľudovej piesni. *Etnologické rozpravy*, 29(1), 55–67. 2729-9759. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2022.29.1.03>
- Higgins, R., Martin, E., Vesperi, M. D. (2020). An Anthropology of the COVID-19 Pandemic. *Anthropology Now*, 12(1), 2–6. <https://doi.org/10.1080/19428200.2020.1760627>
- Jerotijević, D. (2021). Deti v čase pandémie: teoretické a metodologické otázky. *Etnologické rozpravy*, 28(1), 51–64.
- Knight, C. (2000). Play as Precursor of Phonology and Syntax. In: C. Knight, M. Studdert Kennedy, J. R. Hurford (Eds.), *The Evolutionary Emergence of Language* (s. 99–129). Cambridge: Cambridge University Press.
- Knight, C. (2019). Did laughter make the mind? *Aeon* (navštívené 18. 12. 2022), prístupné na: <https://aeon.co/essays/does-laughter-hold-the-key-to-human-consciousness>
- Leščák, M. (2010). *Humoristické rozprávania na Spiši*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Linsley, P. M., Linsley, A. P. (2022). Understanding Risk Debates through Mary Douglas: Environment, Inequality, and COVID-19. In: C. Florio, M. Wiczorek-Kosmala, P. M. Linsley, P. Shrivés (Eds.), *Risk Management. Risk, Governance and Society*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-88374-4_1
- Lutharová, S. G., Hlinčíková, M., Voľanská, L. (2020). Keď sa zmenil svet I.-III. Ústav etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied (navštívené 18. 12. 2022), prístupné na: <https://uesa.sav.sk/clanky/ked-sa-zmenil-svet-iii-komunikacia-medzi-generaciami-pocas-epidemie-koronavirusu/>
- McBride, S. K., Ball, J. (2022). #TheSmoreYouKnow and #emergencycute: A conceptual model on the use of humor by science agencies during crisis to create connection, empathy, and compassion. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 77, 102995. [online] (navštívené 18. 12. 2022), prístupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S221242092200214X>
- Oring, E. (2016). Parsing the Joke: The General Theory of Verbal Humor and Appropriate Incongruity. In: *Joking Asides: The Theory, Analysis, and Aesthetics of Humor* (s. 16–32). University Press of Colorado. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1dwszsg.5>
- Sebba-Elran, T. (2021). A pandemic of jokes? The Israeli COVID meme and the construction of a collective response to risk. *Humor - International Journal of Humor Research*, 34(2), 229–257. [online] (navštívené 18. 12. 2022), prístupné na: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/humor-2021-0012/html>

- Sultana, I. (2020). COVID-19 Newslore: Humor as everyday Resistance in a State of Emergency. In *Contemporary Legend series*, 3(10), 149–169. [online] (navštívené 18. 12. 2022), prístupné na: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/cl/article/view/35147/38337>
- Te Brinke, L. W., van der Cruijssen, R., Green, K. H., Crone, E. A. (2022). Positive and Negative Risk-taking in Adolescence and Early Adulthood: A Citizen Science Study During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in psychology*, 13, 885692. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.885692>
- Uhrin, M. (2021). Epidémie, pandémie a spoločnosť. *Etnologické rozpravy*, 28(1), 8–20.

O AUTORKÁCH

VIKTÓRIA KÁLLAYOVÁ – absolventka Katedry etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a divadelnej produkcie Janáčkovej akadémie muzických umění v Brne. Štúdium etnológie absolvovala výskumom spoločnosti počas pandémie prostredníctvom etnografickej sondy do života členov odberového tímu na PCR testy.

HELENA TUŽINSKÁ (ORCID: 0000-0003-1135-3007) – vyučuje na Katedre etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Zaujíma sa o otázky týkajúce sa rituálov, rozprávok, humoru, komunikácie, evolučnej antropológie, sociolingvistiky a antropológie práva. Zúčastnila sa na študijných a prednáškových pobytach na partnerských pracoviskách strednej a južnej Európy, v Rakúsku, Nemecku a vo Veľkej Británii. Uskutočnila výskumy medzikultúrnej komunikácie v inštitucionálnom prostredí (*Medzi riadkami. Etnografia tlmočenia azylových súdnych pojednávaní*, Akamedia, 2020). V súčasnosti publikuje k témam súvisiacim s tlmočením na súdoch, komunikačným priestorom, dokazovaním hodnovernosti a kultúrnou expertízou. Viac na: uniba.academia.edu/HelenaTužinská